LITERATURA ROMÂNĂ VECHE. PRIORITĂȚI ALE CERCETĂRII ACADEMICE ACTUALE

Gh. Chivu*

1. Colocviul Național de Literatură română veche[1], este, în intenția organizatorilor, dincolo de o reuniune științifică de profil, în care specialiști de ținută prezintă rezultate ale investigațiilor proprii, o încercare de identificare a problemelor ridicate de cercetarea și de valorificarea literaturii române vechi într-o perioadă de evidentă și marcată criză a cercetărilor umaniste. Perioadă în care se constată o scădere dramatică a numărului de specialiști, dispariția unor domenii de cercetare, diminuarea drastică a alocațiilor bugetare necesare pentru investigarea, respectiv pentru valorificarea fondului documentar existent sau pentru efectuarea unor cercetări, în biblioteci și în arhive românești și străine, în vederea descoperirii de texte și documente noi.

În anunțul inițial al Colocviului, propunerile organizatorilor vizau, în aceste condiții, câteva chestiuni științifice esențiale privind vechiul nostru scris literar, precum:

– *conceptul de literatură veche,* cu implicații asupra perioadei de timp acoperite și a limbilor în care sunt redactate textele;

– *locul textului religios în cadrul vechii noastre culturi scrise și relația lui cu scrisul laic;*

– *stabilirea componentelor și a formelor vechii noastre literaturi* (a variantelor stilistice sau culturale – cu relevarea specializării formale și textuale impuse de destinatar, a locului aparte ocupat în scrisul științific și tehnic de lucrările didactice, respectiv de acelea consacrate activității iluministe de popularizare a științei);

– *identificarea genurilor și speciilor literaturii beletristice,* etapă preliminară absolut necesară pentru a stabili istoria acestora și relația existentă între scrierile laice și cele religioase în cadrul vechii noastre culturi scrise;

– *analiza conceptului de text și a conceptului de autor în cultura românească veche*;

– *discutarea,* în consecința analizei precedent menționate, *a conceptelor de originalitate și de paternitate în scrisul vechi românesc,* pentru a putea demonstra valoarea literară a unor scrieri redactate, prelucrate sau doar traduse cu respectarea altor cerințe și prin utilizarea altor tehnici retorice și stilistice decât cele cunoscute în literatura modernă;

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

[1] Articolele cuprinse în această rubrică au fost prezentate în cadrul Colocviului Național „Literatura română veche. Priorități ale cercetării actuale”, ce a avut loc între 27 și 28 iunie 2013, în București.

RITL, nr. 1–4, p. 17–22, București, 2013

BDD-A6954 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-19 21:24:59 UTC)

– identificarea tendinţelor manifestate în prezent în cercetarea şi valorificarea literaturii noastre vechi;

– discutarea modului actual de publicare a vechilor noastre monumente literare şi sublinierea importanţei avute de editarea ştiinţifică a textelor;

– analiza locului ocupat de istoria literaturii române vechi, respectiv de istoria scrisului nostru literar în ştiinţa şi în învăţământul filologic actual.

Obiective, desigur, prea numeroase, imposibil de cuprins într-o singură reuniune ştiinţifică, dar obligatoriu de avut în vedere de către specialişti, deopotrivă profesori şi cercetători, în încercarea de a identifica cele mai bune mijloace de influenţare a modului actual, nu întru totul adecvat, de studiere a literaturii române vechi, în sensul cel mai larg al termenului, şi de pregătire a viitorilor cercetători.

Consecinţă firească a reunirii actualilor specialişti în domeniu, din ce în ce mai puţin numeroşi şi tot mai puţin motivaţi să abordeze un domeniu de cercetare deloc facil, colocviul ilustrează dorinţa de a stabili în comun, doar reunirea forţelor putând duce în aceste momente la rezultate cu valoare de generalitate, programe de perspectivă absolut necesare pentru menţinerea studiului cărţii vechi româneşti în forma şi la nivelul corespunzătoare rolului pe care aceasta l-a jucat în conturarea specificului culturii noastre naţionale.

2. Literatura românească veche, realitate complexă al cărei ultim determinativ înseamnă, dincolo de plasarea în precedenţa literaturii moderne, tradiţional, conservator, dar nicidecum caduc, depăşit şi, în consecinţă, de neabordat sau necesar de abandonat, cum cred unii dintre contemporanii noştri, literatura românească veche deci avea, cum bine se ştie, două componente, religioasă şi laică, inegale ca dezvoltare în etape diverse ale vechii noastre culturi scrise şi cu totul disproporţionat studiate în istoriile scrisului nostru literar. După ce, în secolele precedente epocii iluministe, scrisul religios a fost dominant, scrisul laic devine, de la mijlocul veacului al XVIII-lea, tot mai important, tot mai diversificat şi mai influent, transformându-se, în epoca modernă, în componenta de bază, permanent înnoită, structural şi stilistic, a scrisului nostru literar.

Indiferent de pondere şi de căile de pătrundere în spaţiul românesc, scrierile laice şi cele religioase aveau însă, până spre 1750, aceleaşi caracteristici formale, lingvistice şi de structură, şi chiar ilustrau aceleaşi atitudini şi aceeaşi poziţie faţă de materie, respectiv faţă de tipul de abordare retorică a acesteia.

Ambele tipuri de text ilustrau, desigur, prin traduceri literalismul vechii noastre culturi scrise, depărtarea de model, originalitatea în sensul modern al termenului fiind astfel mai degrabă întâmplătoare, şi nu căutată, voită, programatică. Adaptarea la destinatar sau aşa-numita „autohtonizare” indicau de aceea în primul rând o selecţie şi mai puţin o intervenţie în textul-sursă (fără ca adăugirile şi eliminările să lipsească), chiar în scrieri de tip ştiinţific. Însemna aceasta în primul rând formă modificată şi mai puţin dezvoltare sau adăugire de conţinut, modificările faţă de original fiind făcute potrivit unor scopuri formative bine gândite şi în conformitate cu anumite rigori retorice şi ele bine asimilate, pentru a

BDD-A6954 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-19 21:24:59 UTC)

crea un echivalent cultural corect şi necesar al originalului. Iar creația în sau după model tindea să individualizeze aproape exclusiv scrisul laic, unde această individualizare rezulta în primul rând din atitudinea stilistică, posibil de remarcat în plan sintactic şi retoric şi mult mai puțin, până pe la 1700, în compoziție, în vocabular sau în limbajul figurativ.

Autorul era atunci cu rare excepții traducător mai mult sau mai puțin avizat, pus în slujba şi rămas de aceea în umbra textului. Iar originalitatea consta de obicei în abilitatea adaptării şi în capacitatea de a utiliza mijloacele stilistice, figurative dar mai ales de construcție, singurele apte să pună în evidență, pentru traducător, cultura sa şi abilitatea exercițiului asumat.

Desigur, cu excepțiile de rigoare, semnificativ individualizate, cum s-a întâmplat prin versificarea *Psaltirii* de către Dosoftei, primul act major de valorificare creatoare a modelului religios, sau prin prelucrarea şi înnoirea predicii, marcate definitiv de Antim Ivireanul, care a regândit funcția, locul şi rolul citatului biblic sau al pericopei evanghelice.

O bună cunoaştere a literaturii noastre vechi impune de aceea nu doar studierea operelor originale, puțin numeroase în ansamblu, sau abordarea tematică a celorlalte scrieri, ci şi identificarea genului şi a speciei ilustrate de ele, stabilirea relațiilor avute cu sursa, respectiv gradul de depărtare față de aceasta. Totul trebuind întreprins în cadrul unei investigații diacronice, subordonate, credem noi, stilurilor vechii noastre culturi scrise, beletristic, tehnico-ştiințific sau juridico-administrativ, stiluri existente şi atunci, chiar dacă având alte caracteristici de detaliu şi altă dezvoltare. Şi beneficiind obligatoriu de datele oferite de filiația, de paternitatea, de datarea textelor, contribuții necesare ale filologiei autentice la investigarea vechiului nostru scris literar, dar şi de cunoaşterea în detaliu a limbii române literare vechi, a vechii retorici şi chiar a unui dorit, dar încă nerealizat inventar de figuri specifice scrisului beletristic al epocii, figuri originale sau preluate, respectiv adaptate prin traducere, individuale sau doar catacretice. (Un dicționar cuprinzând aceste figuri, frecvent utilizate în scrisul religios, trecute apoi în scrisul laic şi imitate în exprimarea uzuală, ar fi un excelent instrument de lucru, necesar pentru evidențierea modului în care numeroase catacreze au redevenit figuri de gândire autentice.)

*

Scrisul religios, ignorat sau doar marginalizat în unele istorii ale literaturii române vechi din cauza lipsei de originalitate, în sensul modern al conceptului, ar trebui de asemenea studiat ca sursă de inspirație sau ca model stilistic, mai ales dacă se acordă importanța cuvenită distincției, productive din multe puncte de vedere, inclusiv din acela al posibilității de depărtare de sursă şi de intervenție formală în text, între cartea de slujbă şi cea de lectură bisericească, între scrisul canonic şi cel apocrif.

Scrisului religios trebuie să îi stea în continuare alături, în preocupările specialiştilor, scrisul ştiințific şi cel juridic, ambele având deopotrivă variante laice şi variante religioase, aceasta pentru a se realiza o valorificare globală a textelor

BDD-A6954 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-19 21:24:59 UTC)

ilustrative păstrate din cultura noastră veche, dar şi pentru a putea identifica influenţele reciproce, precum şi circulaţia structurilor de text şi a figurilor.

Când fac această afirmaţie, mă gândesc, spre exemplu, la primele forme ale parodiei apărute timpuriu în scrisul lui Dimitrie Cantemir[2] şi la perpetuarea lor în câteva texte literare din veacul al XVIII-lea (între acestea pseudo-reţetele păstrate în fondurile Muzeului Bruckenthal[3], dar mai ales încă insuficient studiata *Occisio Gregorii Vodae*[4]). Nu pot ignora însă influenţa scrisului beletristic sau prezenţa figurilor şi a structurilor retorice perfect adaptate scopului urmărit în acte particulare vechi, precum scrisoarea atribuită lui Cocrişel[5] sau aceea alcătuită în toamna anului 1599 de către mitropolitul Eftimie al Târgovişteі în numele boierilor care doreau înlăturarea lui Mihai Viteazul[6]. Ambele aceste ultime scrisori demonstrând că încă din veacul al XVI-lea limba noastră literară avea registre stilistice bine individualizate, că textele se diferenţiau stilistic, tematic şi după apartenenţa la scrisul religios, respectiv la cel laic, iar nu doar prin faptul că erau traduse, respectiv originale.

*

O cercetare atentă a vechilor noastre scrieri literare ar trebui să ducă apoi la identificarea şi la studierea celor mai vechi producţii de tip folcloric consemnate în scris. Nu am în vedere doar descântecele, multe traduceri sau adaptări culte, tot mai bine cunoscute în ultima vreme[7], ci şi alte specii, narative sau lirice, esenţialmente folclorice sau doar subsumate ulterior creaţiei populare. Cunoaşterea şi publicarea adecvată a acestora ar permite nu numai elaborarea unei istorii a folclorului literar, ci şi identificarea cu argumente greu de combătut a bănuitelor modele folclorice utilizate, între alţii, de către Dosoftei, pentru versificarea unora dintre psalmii tipăriţi în 1673[8], de către Dimitrie Cantemir, în conturarea unor portrete sau în redactarea unor „eleghii trăghiceşti" cuprinse în *Istoria ieroglifică*[9], de către

[2] Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 2000, p. 145–152.

[3] Idem, *Versuri satirice cu pretext medical în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,* în „Limba română", XXXIII, 1984, nr. 2, p. 133–136; cf. G. Brătescu, *Versuri goliardice româneşti tipărite acum 250-300 de ani,* în „Limbă şi literatură", 1983, vol. III, p. 346–342.

[4] Gh. Chivu, *op. cit.,* p. 149–150; idem, *Fapte de limbă vorbită în „Occisio Gregorii Vodae", prima piesă de teatru scrisă în limba română,* în *Modernitate şi interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică. Omagiu doamnei profesor Liliana Ionescu Ruxăndoiu,* Bucureşti, 2012, p. 135–142.

[5] Al. Rosetti, *Câteva precizări asupra literaturii române,* Bucureşti, 1972, p. 12; Grigore Brâncuş, *Fapte de limbă vorbită într-un text de la 1600,* în *Studii de istorie a limbii române,* I, Bucureşti, 2007, p. 48–52.

[6] *Documente şi însemnări româneşti din scolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1979, p. 111–113.

[7] Vezi Emanuela Timotin, *Descântecele manuscrise româneşti (sec. al XVII-lea – al XIX-lea),* Bucureşti, 2010.

[8] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare,* I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea,* Ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1971, p. 157; cf. Mihai Dinu, *„Bătrânul poet dintâi" – incursiune în poezia şi poetica dosofteiană,* Bucureşti, 2007, p. 32–58.

[9] Gh. Chivu, *Modele stilistice de origine folclorică în „Istoria ieroglifică",* în „Analele Universităţii de Vest din Timişoara", Ştiinţe filologice, XLVIII, 2010, p. 135–144.

BDD-A6954 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-19 21:24:59 UTC)

autorul primei noastre piese de teatru, *Occisio Gregorii Vodae*[10], şi chiar de către Ion Budai-Deleanu, în unele pasaje din *Ţiganiada*[11]. Sau, din altă perspectivă, în stabilirea unei paremiologii vechi româneşti, sursă de inspiraţie pentru marii cronicari, evaluatori avizaţi ai comportamentului unor personalităţi istorice, sau izvor greu de estimat acum pentru *Pildele şi povăţuirile* lui Iordache Golescu.

3. Literatura română veche, ilustrată prin scrieri redactate în limba română, dar şi în alte limbi de cultură ale vremii, slavonă, latină, polonă sau neogreacă, alcătuite în spaţiul românesc anterior sfârşitului veacului al XVIII-lea, trebuie deci atent şi cu folos „recitită", cum numea acest proces regretatul profesor Dan Horia Mazilu[12]. „Recitită" cu ştiinţă şi deschidere, fără prejudecăţi şi fără obiective prestabilite, pentru a putea face o reevaluare corectă a textului, ca unitate de bază, dar şi a ansamblului, deloc uniform, în ciuda aparenţelor, ansamblu ilustrat prin opera datorată personalităţilor literare cunoscute, dar şi prin totalitatea scrierilor adesea anonime subsumate unui anumit stil.

Este însă nevoie, pentru ca această „recitire" să îşi atingă scopul, de elaborarea sau de actualizarea unor lucrări de sinteză, absolut necesare.

Nu am desigur în vedere o nouă ediţie a *Istoriei literaturii române* consacrate epocii vechi[13], mai greu de realizat acum ca lucrare colectivă decât ca operă critică individuală. Mă gândesc însă la o ediţie modernă, revizuită, completată şi adnotată a *Bibliografiei vechi româneşti*[14], dublată de un la fel de util şi necesar *Catalog naţional al cărţii româneşti manuscrise*[15]; şi la o sinteză consacrată *Începuturilor prozei artistice româneşti*, ştiind că excelenta *Dimineaţa poeţilor*[16] urmează să apară în curând într-o ediţie revăzută şi augmentată, iar o istorie a poeziei, respectiv a versificaţiei româneşti există deja[17].

---

[10] Idem, *Fapte de limbă vorbită în „Occisio Gregorii Vodae", prima piesă de teatru scrisă în limba română, loc. cit.*

[11] Ovidiu Bârlea, *Folclorul în „Ţiganiada" lui I. Budai-Deleanu,* în *Studii de folclor şi literatură,* Bucureşti, 1967, p. 497–667.

[12] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche,* I–II, Bucureşti, 1994–1998.

[13] *Istoria literaturii române,* I. *Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400–1780)*, Bucureşti, 1964.

[14] Corecţiile aduse în timp *Bibliografiei româneşti vechi*, alcătuite de Ioan Bianu, în colaborare cu Nerva Hodoş şi Dan Simonescu (I–IV, Bucureşti, 1903–1944), fac nu doar posibilă, ci şi necesară această reeditare.

[15] Cataloagele în care sunt descrise diferite fonduri, mai mult sau mai puţin importante (cel mai cunoscut astfel de catalog este cel întocmit de Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti, BAR,* I–IV, Bucureşti, 1978–1992), sau tipuri de manuscrise (vezi, între acestea, Ioachim Crăciun, Aurora Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV–XVIII) privind istoria României*, Bucureşti, 1963), nu suplinesc, ci dimpotrivă, arată necesitatea elaborării unui repertoriu naţional al cărţii manuscrise.

[16] Volumul consacrat de Eugen Simion primilor noştri poeţi (*Dimineaţa poeţilor*, Bucureşti, 1980) a cunoscut deja două reeditări (în 1995 şi 1998).

[17] L. Gáldi, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine,* Budapest, 1964 (reluată în *Introducere în istoria versului românesc,* Bucureşti, 1971); Mircea Scarlat, *Istoria poeziei româneşti,* I–II, Bucureşti, 1982–1984.

BDD-A6954 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-19 21:24:59 UTC)

Câteva sinteze bibliografice şi ele necesare ar trebui să aibă ca subiect *Bibliografia literaturii române vechi,* pandant necesar al *Enciclopediei literaturii române vechi,* proiect având din păcate vechime, care a fost totuşi dus la final cu sprijinul unor cercetători devotaţi filologiei, dar şi al *Dicţionarului cronologic al literaturii române vechi,* şi el inclus recent în planul de cercetare al Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu”[18], dar urmând a fi realizat prin colaborare în primul rând cu Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu”, din cauza personalului ştiinţific mai mult decât insuficient.

Publicului larg, depărtat de literatura veche prin maniera de regulă inadecvată de predare în şcoală a unei materii nu totdeauna înţelese şi nici corect evaluate în perspectiva evoluţiei şi a rolului avut de vechiul nostru scris beletristic, îi sunt apoi necesare, dincolo de ediţii de referinţă, realizate după toate rigorile muncii ştiinţifice, volume selective, incluzând *pagini alese* din scrisul vechi românesc sau texte ilustrative, originale, dar şi traduse, pentru diverse genuri şi specii literare.

Pentru toate aceste reale sau doar posibile proiecte este însă nevoie de specialişti şi de fonduri, nu doar de aşteptări şi de speranţe.

Iar pentru pregătirea acestor specialişti facultăţile filologice, institutele academice de profil şi marile biblioteci trebuie să elaboreze urgent programe de învăţământ şi de perfecţionare valide. Fără specialişti fondurile documentare cunoscute vor rămâne necercetate, iar monumentele literare încă nedescoperite îşi vor aştepta în zadar şi pentru foarte mult timp cercetătorii avizaţi.

Forurile competente trebuie să înţeleagă apoi că, în absenţa fondurilor necesare, o componentă definitorie a culturii naţionale nu va mai putea fi în curând studiată, iar consecinţele asupra înţelegerii sensului evoluţiei noastre culturale şi istorice vor fi deosebit de grave.

ABSTRACT

The study reviews the issues raised by the investigation and reevaluation of old Romanian literature during a time of pronounced and noticeable crisis of humanistic research and outlines the objectives for the Romanian philologic research.

Keywords: old Romanian literature, philology, history of literature, diachronic research.

[18] Existenţa unui astfel de dicţionar, publicat tot sub egida Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu” (*Dicţionar cronologic. Literatura română,* coordonatori I. C. Chiţimia şi Al Dima, Bucureşti, 1979) precum şi a lucrărilor de sinteză de tipul *Dicţionarului literaturii române de la origini până la 1900* (Bucureşti, 1979), respectiv *Dicţionarului general al literaturii române* (coordonator general Eugen Simion, I–VII, Bucureşti, 2004–2009) facilitează realizarea unui astfel de proiect.

BDD-A6954 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-19 21:24:59 UTC)